ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

УДК 376/6/09 (438) «XX»

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЇ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї ЯК ФОРМИ ОПІКИ НАД ДИТИНОЮ У ПОЛЬЩІ (перша половина XX ст.)

Ореста Карпенко

У статті розкрито становлення та розвиток інституції прийомної сім'ї, проблему опіки над дитиною у прийомній сім'ї Польщі, еволюцію надання опіки дітям у першій половині XX ст. Акцентовано увагу на висвітленні змісту опіки в Конституції Речі Посполитої Польщі (17. 03. 1921 р.). Розкрито вимоги до прийомних сімей та умови, за яких вони можуть надавати опіку, функції Відділу суспільної опіки, Департаменту опіки над дитиною, які здійснювали правове регулювання опіки над дітьми у прийомних сім'ях Польщі. У повоєнний період опіка розвивалася планово, під керівництвом держави, яка значною мірою фінансувала опікунські акції.

Ключові слова: опіка, опікунські інституції, опікунсько-виховна діяльність, діти-сироти, прийомна сім'я, виховання, нормативно-правова база, органи територіального самоврядування, контроль, Польща.

У житті кожної дитини сім'я відіграє особливу роль. Хоча сім'я належить до малих суспільних груп, вона різнобічно впливає на виховання дітей, має визначені структуру, функції, систему керівництва і контролю. У процесі соціалізації саме сім'я формує істотні риси особистості для її функціонування у суспільстві, є першим й основним виховним середовищем. В історії розвитку суспільства завжди була група дітей, з тих чи інших причин позбавлених власної сім'ї, і часто трактованих у маргінальний спосіб. До такої групи належали діти-сироти, діти, позбавлені батьківської опіки, кількість яких в Україні і сьогодні зростає. Кожна держава має власну нормативно-правову базу соціального захисту дітей і визначає шляхи подолання цього явища. Для Польщі прийомна сім'я як опікунсько-виховне середовище була однією з провідних соціально-педагогічних проблем. Прийомна сім'я трактується багатозначно: як кожне виховне середовище, створене не біологічними батьками; як форма опіки над дитиною, яка не може певний проміжок часу перебувати з власними батьками; є сімейною опікунською моделлю, яка забезпечує оптимальні умови розвитку, гарантує опіку і природне виховання [2, с. 386]. Пошуком кандидатів на прийомних батьків займаються

насамперед опікунські осередки та неурядові організації (товариство «Наш дім», Товариство друзів дитини, Товариство «Шанс» та ін.). Становлення та розвиток інституції прийомної сім'ї в Польщі викликає зацікавлення в українських науковців та громадських діячів.

В історії та теорії виховання проблема опіки та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, має важливе значення для розв'язання сучасних проблем виховання. Характерною ознакою захисту прав дітей-сиріт є розвиток сімейних форм опіки. Це знайшло висвітлення у дослідженнях Т. Антонюк, Л. Волинець, О. Карпенко, Б. Кобзар, В. Москалюк, Н. Сушик та ін. Проблеми опіки і виховання дітей-сиріт у педагогічній теорії і практиці Польщі ґрунтовно проаналізовані у дисертаціях Х. Дзюбинської, Н. Савченко, Ю. Якима та ін. Серед польських дослідників вивченням означеної проблеми займаються Ю. Матейєк (J. Matejek), А. Маєвська (A. Majewska), Б. Матияс (B. Matyjas), Е. Рожаньска (E. Rożańska), А. Тунельскі (A. Tunelski), М. Ямрожек (M. Jamrożek).

Аналіз та узагальнення сучасної вітчизняної педагогічної літератури засвідчує, що у ній не знайшли належного висвітлення еволюційні зміни в наданні опіки дітям у прийомній сім'ї Польщі упродовж першої половини XX ст. Дослідження і переосмислення основних ідей допоможе у формуванні стратегії власних виховних дій, дасть стимул до роздумів, буде сприяти творчому використанню різних поглядів на проблеми опіки над дитиною у прийомній сім'ї.

Метою статті є розкриття становлення інституції прийомної сім'ї як форми опіки над дитиною у Польщі у першій половині XX ст. та еволюція надання опіки дітям.

Опіка над дітьми ще з давніх часів відігравала головну роль у формуванні моральних почуттів і поведінки дорослої людини. Діти як невинні істоти мають отримати опіку, допомогу і підтримку у кожному моменті свого життя. В історії педагогічної думки опіка у прийомній сім'ї має давню традицію, однак як інституційна форма опіки сформувалася тільки під кінець XVI ст. Вагомий внесок у її розбудову зробив французький св. Вікентій де Поль (фр. Vincent de Paul, 24.04.1581 – 27.09.1660). З метою зменшення смертності дітей, що перебували у притулках для убогих, він розмістив їх на селі у жінок, чим досягнув позитивних результатів.

Значні досягнення у розвитку опіки над осиротілими дітьми, особливо покинутими немовлятами, характерні для Польщі XVII ст. У Варшаві 1736 року французький місіонер Габріель Пітер Бодуен (1689–1768) заснував клініку з метою прийому і виховання немовлят. Виховний дім св. Бодуена знайшов відчутну підтримку у колах державної і церковної влади. Це був найбільш відомий сучасникам дім для покинутих дітей у Польщі, однак він не був єдиною установою. Саме Бодуена вважали засновником творення прийомної сім'ї в Польщі.

При костелах і релігійних громадах опікунсько-виховну функцію виконували лікарні і притулки, які на засадах християнського милосердя надавали підтримку і допомогу нужденним і покинутим дітям. З плином часу

розміщення природних і соціальних сиріт у прийомних сім'ях узагальнилося і було щоразу менше пов'язане із діяльністю благодійних інституцій. У 1775 р. засновано центральний орган для управління громадською доброчинністю під назвою «Комісія над лікарнями».

Період розпаду Польщі загальмував розвиток освіти, виховання й опіки над дитиною. Проблема опіки над сиротами також не розв'язувалася державами-загарбниками. Однак правова ситуація дитини, як і організація опікунської діяльності, визначали розпорядження і законодавство чергових загарбників. Важливу роль в організації і проведенні опікунсько-виховної діяльності відігравала Головна Опікунська Рада, членами якої були громадські діячі, педагоги-практики. Проголошене на початку Першої світової війни гасло «Рятуймо дітей», притягувало до діяльності у справах виховання наймолодшого покоління людей різних професій: лікарів, вчителів, артистів, суспільних діячів.

Проблема опіки над дитиною у незалежній Польщі вперше знайшла висвітлення у Конституції Речі Посполитої Польщі з 17 березня 1921 р. (ст. 103): «Діти без достатньої сімейної опіки, які позбавлені належних умов для виховання, мають право на опіку і допомогу держави у сфері визначеній законом» [2, с. 386].

16 серпня 1923 р. прийнято і впроваджено Закон «Про суспільну опіку» (ст. 1, ст. 2 пункт А), який визначив загальні цілі і сферу суспільної опіки, а також опіки над дитиною у таких статтях, як:

Стаття 1. Суспільна опіка у розумінні сьогоднішнього закону – це забезпечення за рахунок громадських коштів необхідних життєвих потреб тих осіб, котрі тривало або миттєво не можуть виконати цього власними матеріальними засобами чи власною працею, а також запобіганню стану виробництва вищевказаного.

Стаття 2. Суспільна опіка у вищезгаданій сфері охоплює: пункт а) опіка над немовлятами, дітьми і молоддю, зокрема над сиротами, напівсиротами, занедбаними і покинутими дітьми або тим, яким загрожує вплив поганого оточення.

У законі передбачено також засоби для забезпечення першочергових потреб для життя: необхідні продукти харчування, білизна, одяг і взуття; відповідне приміщення з опаленням і освітленням; допомога у пошуку роботи за фахом тощо. Крім вищезгаданих, необхідними життєвими потребами вважаються прагнення у дітей до релігійно-морального, розумового і фізичного виховання, а особливо допомога у підготовці до професійної діяльності [8].

Науковці Ю. Матейек (J. Matejek), М. Ямрожек (M. Jamrożek), В. Матияс (B. Matyjas) у розвитку і діяльності прийомних сімей міжвоєнного періоду виокремлюють три етапи еволюційних перемін цієї інституції: 1923–1926, 1926–1934, 1934–1939. У перший період кошти держави на опіку над дитиною були незначними, опікунською діяльністю в основному займалися органи територіального самоврядування і благодійні організації. У законодавстві відсутні особливі директиви щодо прийомних сімей. Як і вся суспільна опіка, прийомні сім'ї входили до сфери компетенції органів територіального

самоврядування, які не відзначилися великими досягненнями у галузі опіки, мали негативні результати у вихованні. Виняток становили Лодзь і Варшава [4, с. 39].

Друга фаза (1926–1934) – період територіальних експериментів щодо опіки над дітьми у прийомній сім'ї, започатковані Відділом суспільної опіки у Лодзі. Створення прийомних сімей було єдиним варіантом виходу зі складної ситуації, в якій перебували опікунські інституції. Кількість самотніх дітей постійно зростала, міські виховні будинки для немовлят були переповнені і не мали змоги розширити свою діяльність. З відома і під контролем Відділу опіки дітей-сиріт, покинутих немовлят передусім скеровували в прийомні сім'ї. При цьому на утримання однієї дитини щоденно виділяли 1,5 злотого [5, с. 15].

Ухвала, прийнята магістратом Лодзі у лютому 1926 р., висувала до прийомних сімей певні вимоги і умови: сім'я повинна мати власне помешкання з відповідними гігієнічними умовами; батьки мають бути морально і фізично здоровими; мають вважати дитину рідною і забезпечувати їй належну опіку. Контроль за дотриманням умов, в яких перебувають діти у прийомних сім'ях, здійснював Відділ суспільної опіки [5, с. 16–17]. Прийомні сім'ї часто були сім'ями обмеженого типу, наприклад, терапевтичні, освітні сім'ї, що піклуються (присутні внутрішньо) або виховні, що були безпосередньо пов'язані із опікунсько-виховними завданнями, які мали виконувати. Важливим було забезпечення дітям з прийомних сімей безкоштовної медичної допомоги і медикаментів, а також лікування у лікарнях за кошти міста. Діти мали право за кошти міста перебувати на відпочинку у літніх таборах [5, с. 159]. Відділ суспільної опіки займався не тільки справами матеріальної допомоги і оздоровчої опіки. Зверталася увага на природне виховання і навчання дітей. Утворилася сітка педагогічних консультацій, клубів, дитячих садків. Тому закономірно 1926 р. можна визнати переломним у створенні прийомної сімейної опіки над дитиною, хоча цей процес мав тільки локальний характер. З 1931 р. подібну діяльність розпочав Варшавський комітет розміщення дітей у сім'ях з ініціативи В. Шуман (W. Szuman). Значні досяг-нення Комітету у цій сфері заохочували владу до поширення такої діяльності на всю країну. У 1933 р. відновив діяльність виховний будинок св. Бодуена.

Характерним для третьої фази (1934–1939) є динамічний розвиток прийомних дітей по всій Польщі. У 1934 р. Міністерство суспільної опіки офіційно санкціонувало опіку над дитиною у прийомній сім'ї. З 1936 р. у Польщі було 6175 прийомних сімей, в яких знайшло опіку загалом 8173 вихованців. У 1938 р. кількість прийомних сімей зросла до 8447, в яких отримували опіку 10617 вихованців [1, с. 704].

Першим опублікованим правовим документом у Польщі про прийомні сім'ї був лист-циркуляр Міністерства суспільної опіки від 10 квітня 1936 р., скерований до голів адміністрації у справах нагляду над прийомними сім'ями. У цьому листі загалом були схарактеризовані напрями нагляду воєвод і підпорядкованих їм управ над прийомними сім'ями: прийомна сім'я надає опіку винятково покинутим дітям. Вона полягає у їх розміщенні в вибраних сім'ях за визначену плату і здійсненні контролю над виконанням ними опіки.

Опіка у прийомній сім'ї повинна бути застосована там, де можна гарантувати їй відповідні вимоги, змістовний і постійний фаховий контроль – як місцевий так і центральний […], постійний облік дітей, що залишалися під опікою у прийомних сім'ях, поєднаний з періодичним звітом [4, с. 42].

Під час Другої світової війни тисячі сиріт і покинутих дітей знаходили притулок у чужих людей, у прийомних сім'ях, що виникли спонтанно й у ситуації постійної загрози виконували свій обов'язок заради вітчизни. Діяльність усіх опікунських інституцій під час війни була заборонена. Опікунсько-виховну роботу проводили тільки дві організації: Польський Червоний Хрест і Головна Опікунська Рада [3, с. 26].

Після закінчення військових дій опіку над дитиною організовували на дещо інших засадах, ніж це було раніше. Опіка почала розвиватися планово, під керівництвом держави, яка значною мірою фінансувала опікунські акції. Ця діяльність не обмежувалася тільки наданням матеріальної допомоги, вона також займалася проблемами виховання, гарантувала дітям фізичний і психічний розвиток. Справи, пов'язані з організацією прийомних сімей і скеруванням до них дітей, знайшли відбиток в ухвалі Ради Міністрів з 12 червня 1945 року про передачу міністрові освіти справ, що стосувалися опіки над дітьми віком від 3 до 18 років. Такий поділ компетенції у галузі опіки над дітьми пов'язувався з планами її осучаснення, а також наданню опіці виховного характеру. Вважалося, що саме вчителі були групою людей, підготовлених до реалізації таких завдань. Міністерство освіти, використовуючи надані права, видало наказ про створення Департаменту опіки над дитиною, в обов'язки якого і входила опіка над дітьми і молоддю у прийомних сім'ях. Доповненням цього документа був лист міністра освіти від 15 травня 1946 р., що стосувався розміщення дітей у прийомних сім'ях і висунутих вимог до них [6, с. 23–24]. Це було перше у повоєнній Польщі розпорядження, що безпосередньо стосувалося прийомної сім'ї як форми опіки над дитиною. У 1946, 1948, 1949 рр. у прийомних сім'ях перебували відповідно 68, 70, 73 тисячі дітей [4, с. 42].

У повоєнній Польщі велике значення мала уніфікація цивільного і сімейного права (1946 і 1947), оскільки до цього часу існували різні кодекси законів. До сімейного кодексу була внесена норма про рівноправність подружжя. До того ж, сімейний кодекс від 1950 р. запроваджував довго-очікувану засаду рівності у правах позашлюбних дітей із дітьми, народженими у шлюбі [7, с. 72].

Становлення та перші роки функціонування прийомної сім'ї вказують, що її цінність залежить від того, кому довірять дитину, яку дитину віддають, яка підтримка надається прийомній сім'ї, який контроль здійснюється над нею.

Вивчення історіографії проблеми опіки над дитиною у прийомній сім'ї Польщі свідчить про напрацювання власної нормативно-правової бази, становлення інституційної форми опіки, що випливає з національних традицій і суспільного доробку. Опіка вперше знайшла висвітлення у ст. 103 Конституції Речі Посполитої Польщі (17.03.1921). Лист-циркуляр Міністерства суспільної опіки від 10 квітня 1936 р. був першим опублікованим правовим документом у Польщі про прийомні сім'ї, який регулював правові і виховні засади опіки над

дітьми. Опіка у прийомній сім'ї мала застосовуватися там, де можна гарантувати їй відповідні вимоги, змістовний і постійний фаховий контроль. Правове регулювання здійснювали Відділ суспільної опіки, Департамент опіки над дитиною. З 12 червня 1945 р. питання опіки над дітьми віком від 3 до 18 років, організації прийомних сімей і скерування до них дітей, були в компетенції міністра освіти. Опіка почала розвиватися планово, під керівництвом держави, яка значною мірою фінансувала опікунські акції.

Подальших наукових розвідок потребують форми опіки над дітьми сиротами в Польщі, зміст виховання дітей у прийомних сім'ях у другій половині XX – початку XXI ст.

Список використаних джерел:

1. *Jamrożek M. Rodzina zastępcza / Mirosław Jamrożek // Encyklopedia pedagogiczna / Red W. Pomykało. – Warszawa: Fundacja Innowacja, 1993. – S. 703–706.*
2. *Jamrożek M. Rodzina zastępcza / Mirosław Jamrożek, Bożena Matyjas // Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. V. R – St. – Warszawa: Żak, 2006. – S. 386–389.*
3. *Gumkowski J. Młodzież polska podczas okupacji 1939–1945 / Janusz Gumkowski. – Warszawa: Iskra, 1966. – 148 s.*
4. *Matejek J. Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych / Józefa Matejek. – Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, 2008. – 170 s.*
5. *Rodziny zastępcze w Łodzi / Red. Aleksandra Majewska. – Łódź: Polski Instytut Służby Społecznej, 1948. – 220 s.*
6. *Rożańska E. Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem / Elżbieta Rożańska, Aleksander Tunelski. – Kielce: WSiP, 1981. – 80 s.*
7. *System prawa rodzinnego i opiekuńczego: praca zbiorowa / Red. Józef St. Piątkowski. – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1985. – 1224 s.*
8. *Ustawa o opiece społecznej // Dziennik Ustaw. – 1923. – № 92. – Poz. 726.*

REFERENCES

1. *Jamrożek, M. (1993), «Rodzina zastępcza», Encyklopedia pedagogiczna, Fundacja Innowacja, pp. 703–706.*
2. *Jamrożek, M. and Matyjas B. (2006), «Rodzina zastępcza», Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Vol. V. R – St, Żak, pp. 386–389.*
3. *Gumkowski, J. (1966), Młodzież polska podczas okupacji 1939–1945, Iskra.*
4. *Matejek, J. (2008), Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie.*
5. *Rodziny zastępcze w Łodzi (1948), Majewska A. (Eds.), Polski Instytut Służby Społecznej.*
6. *Rożańska, E. and Tunelski, A. (1981), Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem, WSiP.*
7. *System prawa rodzinnego i opiekuńczego: praca zbiorowa (1985), Józef St. Piątkowski (Eds.), Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.*
8. *Ustawa o opiece społecznej (1923), Dziennik Ustaw, № 92, Poz. 726.*